

Kur'an'a Göre Orantısız Güç Kullanma

Kerim BULADI*

Disproportionate Force According to Qur'an

Citation/©: Buladı, Kerim, Disproportionate Force According to Qur'an, Artuklu Akademi, 2014/1 (2), 31-55.

Abstract: Human is a privileged being on whom Allah imposes the duty of caliphate. Thus, to appreciate human and to be considerate to his life, his property and his honor is due to paying Allah respect because to abuse human rights whom Allah Teala has created in the most beautiful way and entitled the responsibility of trust means to abuse his creator rights.

Qur'an requires not to provide disproportionate response against human behaviors in both peaceful and war times and warns believers not to transgress the established boundaries. Qur'an requires fungible response against actions which deserve punishment and proportionate response while taking vengeance.

Our article will cover the concepts of disproportionate force, proportionate force, excessive use of force and will provide Qur'anic perspective toward these issues.

Key Words: Human, Truth, Criterion, Revenge, Wrong.

Atıf/©: Buladı, Kerim, Kur'an'a Göre Orantısız Güç Kullanma, Artuklu Akademi, 2014/1 (2), 31-55.

Öz: İnsan, Allah Teâlâ'nın kendi adına hükümlerini icra etmek ve yürütmek için seçtiği ve temsilcilik görevi yüklediği seçkin bir varlıktır. O, yeryüzünde iradesini temsil etmek üzere insanı yaratmış ve ona ilâhî hükümranlığı gerçekleştirme sorumluluğunu tevdi etmiştir. Bu yüzden ona değer vermek, canına, malına ve namusuna karşı hürmetkâr olmak, Allah'a saygının bir gereğidir. Zira Allah Teâlâ'nın, ahsen-i takvîm üzere yarattığı ve emanetini yüklediği bu varlığın hakkına tecavüz, onu yaratanın hakkını ihlal anlamına gelir.

Kur'an, gerek savaş ve gerek barış zamanında olsun insanların yaptıkları davranışlara karşılık verilirken aşırılığa sapılmamasını istemiş, bu konuda mü'minlere haddi aşmamaları hususunda uyarılarda bulunmuştur. Yapıp ettikleri karşısında cezaî müeyyideyi hak edenlere dahi, misliyle karşılık

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi Anabilim Dalı, kerimbuladi@hotmail.com.

verilmesini, zulme uğrayan kimselerin, intikamlarını alırken ölçülü davranmalarını öngörmüştür.

Makalemizde, yukarıda sözü edilen konular çerçevesinde tahlil yapmanın yanı sıra son günlerde gerek ulusal ölçekte gerek uluslararası düzeyde sıkça sözü edilen “Orantılı güç, orantısız güç, aşırı güç kullanma” kavramlarını ele alacağız ve bu sahada Kur’an’ın bakışını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Hak, Ölçü, İntikam, Zulüm.

Giriş

İnsan, Allah Teâlâ’nın halifelik¹ görevi yüklediği seçkin bir varlıktır.² Bu yüzden ona değer vermek, canına, malına ve namusuna karşı hürmetkâr olmak, Allah’a saygının bir gereğidir. Zira Allah’ın, ahsen-i takvîm üzere yarattığı ve emanetini yüklediği bu varlığın hakkına tecavüz, onu yaratanın hakkını ihlal anlamına gelir. Her ne kadar akıl, irade ve muhakeme gibi üstün özelliklerle donatılsa bile insan, biyolojik ve fizyolojik yönden zayıf yaratılmıştır. Bu yüzden o, her zaman şefkate merhamete ve himayeye muhtaçtır.

Kur’an, hayatın her safhasında gerçekleştirdikleri bütün fiillerde mü’minlerden mutedil davranış sergilemelerini ve hiçbir konuda haddi aşmamalarını özenle istemiştir. Hatta düşmanlara karşı bile kin ve düşmanlık duygularına kapılarak adaletsiz muamelede bulunulmasını ve aşırı gidilmesini yasaklamış bilakis onlara adaletle davranılmasını emretmiştir.³ Kur’an, bu konuya o kadar önem atfetmiştir ki, saldıran ve savaş açan düşmanlara karşı mü’minlere, kendilerini müdafaa etme ve karşı saldırı hakkı vermiş ancak haddi aşmamaları hususunda uyarıda bulunmuştur.⁴

Kur’an-ı Kerîm’de barış anlamını içeren “silm”, “selâm” ve “sulh” kavramlarına onlarca ayette yer vermiş ve barışın İslam dininde temel kabul edildiğine dikkat çekmiştir.⁵ Allah Teâlâ, inananları barışa davet etmiş, barışı bozacak bir yola başvurmanın mü’minler için apaçık düşman olan şeytanın yoluna gitmek olduğuna önemle işaret etmiştir.⁶ Kur’an’ın ortaya

¹ Halife, vekil ve temsilci demektir. Allah Teâlâ, yeryüzünde iradesini temsil etmek, kendi adına yeryüzünü imar etmek, idare etmek ve hükümranlığı gerçekleştirmek için insanı yaratmıştır ve dünyaya göndermiştir. İnsan, fâni olan bu dünyada esas itibarıyla Allah’ın emriyle hükmedecek, işlerini yürütecek ve sulh ve sükûnu sağlayacaktır. Asıl hükümranlık yetkisi Allah’ındır. Bu konuda insana sadece emaneten yetki verilmiş ve bunun asıl amacı da imtihan olduğu Kur’an’da belirtilmiştir.

² Er’âm, 6/165; ayrıca bkz. Bakara, 2/30.

³ Mâdie, 5/2.

⁴ Bakara, 2/190.

⁵ Bkz. Muhammed Fuad Abdulkâfi, *Mu’cemü’l-Müfehres li Elfîzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul, Çağrı Yayınları, ts., 355-357, 410.

⁶ Bakara, 2/208

koyduğu nizamda sulhun esas olduğuna aşağıdaki ayet, en güzel bir örnek teşkil eder.

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et.
Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”⁷

Diğer taraftan affetme ilkesini tavsiye ederek bunun erdemli bir davranış olacağını açıklamış ve böylesi muamelelerin Allah katında karşılıksız kalmayacağını vurgulamıştır.⁸

“Her türlü aşırı ve orantısız güç kullanmanın” hem uluslararası hukukta hem de ulusal hukukta yasaklandığı bilinen bir gerçektir. Ulus devletler içinde, güvenlik güçlerinin orantısız güç kullandığı hususunda ciddi şikâyetler, yakınmalar ve tenkitler olduğu gibi, uluslararası sahada da devletlerarası güçlerin zaman zaman birbirlerine karşı aşırı güç kullandığından söz edilmektedir. Kitlesele eylemler, gösteriler, bireysel davranışlar, devletlerarası anlaşmazlıkların sonucunda vuku bulan hadiseler karşısında, militarist güçlerin ve güvenlik kuvvetlerinin aşırı güç kullanması aslında yeni bir durum değildir.

Elbette kendisine karşı şiddet uygulanan kimse ya da güvenlik güçleri karşılık verme hakkına sahiptir. Ancak bu hakkın nasıl ve ne ölçüde yerine getirileceği gibi soruların da cevaplanması gerekir.

Müdafaa hakkı, karşı taraftan gelen saldırıya karşı koyma nispetinde ve onu engellemeye kifayet edecek seviyede olduğu takdirde meşrudur. Olağanüstü güç kullanma ve merhamet ilkesinden uzak müdahalelerin maşer-i vicdanı yaraladığı gibi, toplumsal barışı da tehdit ettiği bilinmektedir. Bütün bu mülahazalardan sonra Kur'an'ın aşırı güç kullanma ve orantısız karşılık verme gibi fiillere nasıl baktığını değerlendirmeye geçebiliriz.

Güç, orantılı ya da orantısız olarak değerlendirildiğinde müdafaa ve meşru müdafaa kavramları içinde ele alınır. Meşru müdafaa, kişinin mülkiyetini koruması ya da başka bir tehlike anında kendini savunmasıdır. Meşru müdafaa, birçok adalet sisteminde yasal olarak görülmüş ancak sınırları farklı çizilmiştir.⁹

⁷ Enfâl, 8/61; ayrıca bkz. Bakara, 2/90-91.

⁸ Şûrâ, 42/40.

⁹ Kopel, David B.; Gallant, Paul and Eisen, Joanne D., 2008, *İnsanın Meşru Müdafaa Hakkı*, Utah/Amerika, 2008, Brigham Young Üniversitesi Hukuk Okulu'nun çıkardığı “BYU Kamu Hukuku Dergisi, sayı, 22, s. 43-48 (J Reuben Clark Hukuk Okulu).

Saldırı hangi amaçla gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, savunma, saldırı araçlarından çok daha güçlü araçlarla gerçekleştirilirse, orantısız güç kavramı doğmuş olur. Yani bir yumurta ile saldıran kişiye, silahla karşılık vermek orantısız güç kullanmaktır.

Her saldırı, karşı tarafın gücü nispetinde gerçekleşmeyebilir. Saldırıya uğrayan saldırgan kadar güçlü ve donanımlı olmayabilir. Karşı tarafın silahsız ve güçsüz olduğunu bildiği halde en gelişmiş silahlar ile saldıran, onun canına, malına ve vatanına kasteden ister devlet, ister fert olsun orantısız bir güç kullanmış ve saldırı gerçekleştirmiş olur. Nitekim bunun örnekleri gerek Ortadoğu'da, gerek Uzakdoğu ve gerekse Afrika'da devletler bazında görülmektedir. Çin'in Doğu Türkistan'da yaptığı katliamlar, İsrail'in Filistin'e karşı gerçekleştirdiği saldırılar ve yok etme girişimleri en canlı örneklerdir. Öte yandan güçsüzlere ve eli sapan taşı tutanlara yönelik uçaklar, füzeler, fosfor, varil ve msket bombaları ile yapılan tecavüzlerin savaş ve insanlık suçu olarak da değerlendirilmesi gerekir.

Silahsız birine bile bile silahla saldıran kimse iki türlü değerlendirilir. Silahsız olduğu bilinen kişi haklı veya haksız bir şekilde silahlı kişiye saldırmış olabilir. Bu durumda silahlı kişi, silahsız kişiye silahla saldırsa orantısız güç doğmuş olur. Diğer yandan silahlı kişi, silahsız olduğunu bildiği kişiye silahla saldırmış olabilir. Bu durumda silahlı kişi saldırı gerçekleştirmiş olur. Bu değerlendirmeler ışığında şu da söylenebilir: Orantısız güç, bir kıyastır. Zira orantı bir kıyastır. Orantı değerini ortaya çıkarmak için iki değişkenin bulunması gerekir. Orantısız güç tanımındaysa, değişkenler arası sabit bir çarpan bulunmaması bu denksizliği ortaya çıkarır. Yani sadece ilk değer üzerinden denksizlik oluşturulamaz. Esasen, saldırı ve orantısız güç birbirinden farklı kavramlardır. Saldırı ve müdafaa bir eylemken, orantısız güç bir derecelendirme. Bu mütalaalardan sonra konumuza geçebiliriz.

I- Orantılı Güç Kullanma

“Oran” kavramı, iki şeyin birbirini tutması, karşılıklı uygunluk, tenasüp, anlamlarını içerirken “Orantılı” kelimesi ise, bir orantıyla ilgili olan, aralarında orantı bulunan, mütenasip manasına gelir.¹⁰ Tariflerden de anlaşılacağı gibi, oran kelimesinden türeyen sözcükler, tevâzün, denge,

¹⁰ Akalın, Şükrü Haluk ve arkadaşları, *Türkçe Sözlük*, Komisyon, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,10. Baskı, 2009, s. 1507-1508.

uygunluk anlamlarını içermektedir. Buna göre “orantılı güç kullanma” ifadesinden ölçülü hareket ederek karşılık verme, karşı tarafa mütenasip bir güçle müdahale etme, “orantısız güç kullanma” tabirinden ise, ölçüsüz, orantısız ve eşit olmayan bir kuvvetle karşılık verme, itidal dışına çıkma manaları anlaşılmaktadır.

1- Orantılı Güç Kullanma ve Adalet

“Orantılı, orantısız güç kullanma” kavramlarının “adâlet” kavramını akla getirdiği söylenebilir. Zira adâlet kavramı, haklılık, dürüstlük, eşit bir şekilde ayırmak, dağıtmak, mükâfatlandırmak, sarf etmek ve zulmün zıddı anlamlarına gelen “adl” kökünden gelmekte¹¹, dengeli hareket etmeyi ve mutedil olmayı akla getirmektedir.

Adalet, bütün vazifeleri yapmaya ve bütün haklara riâyet olan kuvvetli ve sürekli bir iradenin faziletidir.¹² Adalet, ölçülü olma, haddi aşmama anlamına da gelir.

Bu açıklamalara göre, orantılı güç kullanmanın adaletle yakından ilgisinin olduğu hatta adâletin gereği ve yansıması olduğu söylenebilir. Öte yandan orantısız güç kullanmanın ise zulümle önemli derecede irtibatının bulunduğu açıklanabilir. Kur'an, haddi aşmayı, bir başka ifadeyle orantısız güç kullanmayı yasaklamış ve bu konuda mü'minleri uyarmıştır. Kur'an, savaş halinde bile, mü'minlerin orantısız güç kullanmalarını, yani aşırı karşılık vermelerini yasaklamıştır. Bu konuda şöyle buyrulmuştur:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin.

Çünkü Allah aşırı gidenleri sever.”¹³

Bu ayetin, hicretin altıncı yılında gerçekleştirilen Hudeybiye Antlaşması hakkında indiği belirtilmiştir. Rivâyete göre Hudeybiye senesi müşrikler, Rasûlullah (s.a.v) ve ashabını Kâbe ziyaretinden men etmişlerdi. Gelecek yıl gelmeleri ve Mekke-i Mükerrerem'nin üç gün müddetle boşaltılması şartıyla müşrikler, Hz. Peygamber ile antlaşma yapmışlardı. Ertesi yıl, Peygamber

¹¹ Bkz. Ebu Bekir Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdi, *Cemheratü'l-Lugati*, Tertib ve tashih, Adil Abdurrahman el-Bedri, Meşhed/İran, Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1984, c. II, 509-510; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbi'l-Luga*, Tahkik, Riyaz Zeki Kasım, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2001, c. III, 2358; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Mu'cemü's-Sihâh*, Beyrut, Daru'l-Marifeti, 2008, s. 680; Rağîb el-İsfehâni, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, Tahkik, Safvan Adnan Davûdi, Beyrut, Dâru'l-Kalem, 2011, s. 234-235; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, Doğu Matbaası, 1978, s. 10.

¹² Bkz. Osman Pazarlı, *İslam Ahlakı*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1972, s. 201; Yaşar Kandemir, *İslam Ahlakı*, İstanbul, Nesil Yayınları, 1979, s. 143.

¹³ Bakara, 2/190.

(s.a.v) ve ashâbı, umrenin kazasını yapmak için hazırlıklarını yapmışlardı. Ancak Kureyşlilerin bu antlaşmayı yerine getirmeyecekleri, Mescid-i Haram'dan onları alıkoyacakları ve kendileri ile savacakları konusunda endişe ediyorlardı. Ashab-ı Kirâm, haram ayı içerisinde harem dâhilinde onlarla savaşmayı uygun görmüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâla bu ayeti indirdi. Mü'minlerle savaşmak isteyen Kureyşlilere karşı savaş yapılmasına izin verildi.¹⁴

Ayetin nüzûl sebebinden de anlaşılacağı gibi, Allah Teâlâ Müslümanlara kendileri ile savaşanlara karşı savaş yapmalarını emretmiş, ancak onları haddi aşmamaları, orantısız, dengesiz davranmamaları konusunda uyarmış, ölçsüz hareket edenleri sevmeyeceğini belirtmiştir.

Müfessirler, "sizinle savaşanlar" tabirini, kadınları, çocukları, din adamlarını dışında tutarak açıklamışlar¹⁵ ve şu yorumu yapmışlardır: Savaşa kalkışmayanları, kadınları, çocukları, rahipleri, harp zamanında zayıflığından ve acizliğinden dolayı savaşacak bir halde olmayanları da öldürmeye kalkışacak kadar ileri gitmeyin. Yine aynı şekilde öldürme işinde "müsle" yapmayın. Yani öldürdüğünüz kimselerin burnunu, kulağını ve diğer organlarını kesmeye kalkışmayın.¹⁶

Taberî'nin (ö. 310/923) beyanına göre, Medine'de savaş hakkında ilk inen ayetin bu olduğu rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber bu ayet inince kendisi ile savaşanlarla savaşmış, savaşmayanlarla savaşmamıştır.¹⁷

"*Velâ ta'tedû*" (haddi aşmayın) ifadesini merhum Muhammed Hamdi Yazır (1877/1942), genel anlamda yorumlamış ve "gerek savaşta ve gerekse diğer hususlarda Allah'ın emirlerini ve tayin ettiği sınırları aşmayın" şeklinde tefsir etmiştir. Bu değerlendirmeye göre sadece savaşta değil, bütün ferdi ve sosyal hayatı ilgilendiren konularda da mü'minlerin dengeli hareket etmesi, aşırı davranmamaları, ölçsüz muamelede bulunmamaları, orantısız güç kullanmamaları Allah Teâlâ'nın emridir. Savaş halinde bile adaletle hareket edilmesini ve tevâzün (denge) ilkesinin hâkim kılınmasını isteyen Kur'an, aşırılığı yasaklamış ve İslam'ın bir denge dini olduğunu ortaya koymuştur.

¹⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbûrî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tahkik, Said Mahmud Ukayyil, Beyrut, Dâru'l-Ceyl, ts., s. 40; Zemaşşerî, Muhammed b. Ömer ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâfû an Hakâiki Gavâmidî't-Te'vîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhî't-Tenzîl*, Beyrut, Dâru'l-Kitabî'l-Arabiyyi, ts., c. I, 235.

¹⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tesîri'l-Kur'ân*, Kahire, Dâru'l-Hadis, 1987, cz. II, c. II, 110-112; Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-Câmiu beyne Fenneyî'r-Râyi ve'd-Divâyeti min İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, Dâru'l-Kitabî'l-Arabiyyi, 1994, c. I, 238, 239. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Eser Kitapevi, 1971, c. II, 694.

¹⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, c. I, 235; Yazır, *Hak Din Kur'an Dili*, c. II, 694.

¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, cz. II, c. II, 110.

Kur'an'ın, insanların canlarına ve organlarına zarar verenlere uygulanacak cezanın, dengi bir karşılıkla yerine getirilmesi hakkında geçmiş ümmetlere dair açıkladığı hükmü, mü'minlere örnek olarak göstermesi dikkate şayandır.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ
وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ
اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını başışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir."¹⁸

Yukarıdaki ayet bir anlamda, nüzül çağındaki ve daha sonra gelecek insanlara "Siz de ayette açıklanan hükümlerle hareket edin. İnsanın canına kıyma, uzvunu telef etme ve zarar verme karşısında, mücrime aynısını uygulayın. İnsanın bedenine yönelik çeşitli yaralamalarda da aynısı ile karşılık verin. Haddi aşmayın" şeklinde ders vermektedir. Nitekim kısasla ilgili hükmün uygulanması hususunda ise mü'minlere şöyle hitap edilmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى
بِالْأُنثَى فَمَنْ عُوفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءُ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ
مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır."¹⁹

Ayette geçen kısas kelimesi, sözlükte; ödeşmek, aynıyla karşılık vermek, herhangi bir hakkı dengiyle takas etmek, öldüreni öldürme, yaralayanı yaralama müeyyidesi ile müsavi bir şekilde cezalandırmak, anlamlarına gelir.²⁰ Ayette açıkça görüleceği gibi, kasten bir insanı öldüren kimseye uygulanacak ceza, kısastır, başka bir deyişle aynısıyla öldürülmesidir. Her öldürülen kimse karşılığında katil de öldürülür. Kısası düşürme sebebi olan af veya anlaşma olmadıkça bu kısasın uygulanması, bütün iman edenlere

¹⁸ Mâide, 5/45.

¹⁹ Bakara, 2/178.

²⁰ Bkz. Ezherî, *et-Tehzîb*, c. III, 2976; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 865; İsfehânî, *El-Müfredât*, s. 672; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul, Asitane Yayınları (tıpkıbasım), ts., c. II, 394; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, 601; Devellioğlu, *Lügat*, s. 618.

farzdır.²¹ Bu uygulamayı kimlerin deruhte edeceği ve uygulayacağı ayrı bir araştırma konusudur ki, bunun teferruatları tefsir ve fıkıh kitaplarında geçmektedir. Biz bu detaylara girmek istemiyoruz.

Ayette maktulün velisine kısas hakkı tanındığı gibi affetme, kısmen veya tamamen diyet olarak kısastan vazgeçme hakları da verilmiştir. Ayette açıkça ifade edildiği üzere şayet böyle bir anlaşma olmuş ise, katil örfte belirlenen miktara göre, öldürülen kimsenin velisine zorluk çıkarmaksızın ödemeyi yapar. Artık bu safhadan sonra maktulün velisi, söz konusu hükümlere uymayarak haddi aşar, katil veya taraftarlarına tecavüzde bulunursa, affettikten ya da diyeti aldıktan sonra katili öldürürse, dünyada da kısas edilir, ahirette de şiddetli bir azaba çarptırılır.²²

Görüldüğü gibi, kısasta bile kanun, adalet ve dengenin korunması gözetilmiş, aşırı davranılması, haddi aşarak karşı tarafa hak ettiğiinden fazla ceza verilmesi ve ölçsüz muamele edilmesi şâri tarafından uygun görülmemiştir.

2- Orantılı Güç Kullanmada Aşırılıklardan Uzak (Vasat Ümmet) Olmanın Sorumluluğu

Hayra davet, hem İslam'ın temel esaslarından birini hem de seçkin ümmet olabilmenin vazgeçilmez şartını teşkil eder. Bu hususta Kur'an, mü'minlerden, hayra çağırarak, iyiliği hâkim, kötülüğü mahkûm edecek bir topluluğun inşasını istemiştir. Kur'an'da, bu durum şöyle açıklanmıştır:

وَأَتَكُنُّ مِنْكُمْ أُمَّةً يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

*"Sizden, hayra çağırarak, iyiliği emreden ve kötülüğten men eden bir topluluk bulunsun. Kazançlı çıkacaklar onlardır."*²³

Ayette açıkça belirtildiği gibi Kur'an'a inananlara, yeryüzünde hayrı serre, marufu münkere, hakkı batıla galip kılmak ve Allah'ın razı olduğu bir nizamı tesis etmek için önemli bir görev yüklenmiştir. Bu sorumluluğu yerine getirebilmek için dünyada, hakka çağırarak, marufu emredek, münkerden sakındıracak güçlü bir yapının oluşturulması gerekir. Yeryüzünde hayrı galip kılmak, sanıldığı kadar kolay değildir. Bu yüzden Müslümanların, maddi, manevî, ilmi ve irfânî açıdan, batıl zümresinden

²¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, 601-602.

²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, 604-606.

²³ Âl-i İmrân, 3/104.

daha donanımlı ve güçlü olması gerekir. Kur'an, bu gayenin tahakkukunu, iyilik ve takvâda mü'minlerin birbirleriyle yardımlaşmasına bağlamıştır.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى...

"...iyilik ve takva (Allah'tan saygı ile korkup kötülüklerden sakınmak) hususunda yardımlaşm..."²⁴

Kur'an, Ümmet-i Muhammed'in, diğer ümmetlerden, Allah'a iman ile birlikte iyiliği emretme ve kötülükten alkoyma (emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker) vasfı ile ayrıldığını özellikle vurgulamaktadır. Allah Teâlâ, Ümmet-i Muhammed'e rehberlik ve liderlik görevi yüklemiş, bu çerçevede son ve hayırlı ümmet olma mükellefiyetini kavrayabilmelerine yönelik olarak onları çeşitli vasıflarla övmüştür. Diğer ümmetlerden temeyyüz eden Muhammed ümmeti, Kur'an'ın diliyle en hayırlı bir topluluk olarak şöyle açıklanmıştır:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ
وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir."²⁵

Yeryüzünde temiz bir toplumun inşası için seçilen bu ümmet, ümmetlerin en hayırlısı olması hasebiyle onlara rehber olma durumundadır. Öncelikle bu ümmet, hayrı hâkim ve kâim kılmak için çalışacak, şerre ve fesada karşı da olanca gücü ile direnecektir. Bütün bunları yaparken hiçbir zaman aşırılığa sapmayacak ve itidal çizgisinden ayrılmayacaktır. Bu ümmetin mutedil ve vasat ümmet olduğunu Kur'an şöyle bildirir:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا...

"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olacaksınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta (mutedil) bir ümmet yaptık..."²⁶

Ayette geçen "vasat" sözcüğü; bir nesnenin, miktarları birbirine eşit olan iki uca sahip bölümü, ortası, merkezi, ortada, orta seviyede (aşırı olmayan), adil, itidal, mutedil, normal, hayırlı anlamlarına gelir. "Vasat" kelimesi, kimi zaman da, yerilen iki uca sahip şeylerle ilgili söylenir. Örneğin; cimrilikle, israf arasındaki cömertlik gibi ifrat ve tefritten korunmayı ifade eden "kasd"

²⁴ Máide, 5/2.

²⁵ Âl-i İmrân, 3/110.

²⁶ Bakara, 2/143.

sözcüğü için de kullanılır. Eşitlik, insaf ve adalet sözcükleri gibi, övgü ifade etmek için de zikredilir.²⁷

Müfessirler, ayette zikredilen “el-vesatü” kelimesini, âdil, hayırlı, her türlü aşırılıktan, ifrat ve tefritten uzak, anlamında yorumlamışlardır.²⁸

Bütün bu açıklamalar, Muhammed ümmetinin, bütün işlerinde itidalli hareket eden, aşırılığa kaçmayan, orta yolu izleyen, adaletle muamele eden bir topluluk olması gerektiğini gösterir. Çünkü Allah Teâlâ onları, bütün ümmetlere şahit kılmıştır.²⁹

Hangi şartlar zuhur ederse etsin, hiçbir zaman aşırı hareket etmemeleri, kim olursa olsun herkese adil davranmaları, aşırı, orantısız, ölçüsüz güç kullanmamaları Müslümanlara yüklenen büyük sorumluluğun gereğidir.

3- Bir Topluma Olan Kin ve Nefretin Orantısız Güç Kullanmadaki Rolü

Kur’an’ın önemle üzerinde durduğu konulardan biri adâlet ilkesidir. Adâlet, kâinatın nizamıdır. Kur’an, bütün peygamberlerin gönderilmesinin ve onlarla beraber kitapların indirilmesinin sebebini adâletin ikâme edilmesine ve mizânın (dengenin) kurulmasına bağlamıştır.

“Andolsun ki biz elçilerimizi açık açık burhanlarla gönderdik ve insanların adâleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitabı ve mizâmı indirdik...”³⁰

Ayette zikredilen “el-kıstu” kavramı, adâlet olarak yorumlanmıştır. Allah Teâlâ, İnsanların aralarında adalet ve merhametle birbirlerine muamele etmelerini emretmiştir.³¹ O, hakkın ikâmesi ve açıklanması için kitabı ve mizâmı indirmiş ve her şey için bir mizân (ölçü/denge) koymuştur.³²

Kur’an, adâletin gerçekleşmesi üzerinde ısrarla durmuş, gerek ferdi hayatta³³ gerek aile hayatında³⁴, gerek insanlar arasında³⁵, gerekse şahitlik

²⁷ İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 869; İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Manzûr el-Efriki, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, Darü İhyâit-Türâsî’l-Arabiyyi, 1999, c. XV, 296, 297; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, c. II, 394; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, c. I, 143, 144.

²⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 5; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Matürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Tahkîk, Ahmed Vanhoğlu-Bekir Topaloğlu, İstanbul, Dâru’l-Mizân, 2005, c. I, 260; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, 198-199; Fahrüddin er-Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Ali et-Temîmî *Et-Tefsîru’l-Kebîr*, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990, c. IV, 88, 99; Beydâvî, Nâsruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, (Kitab Mecmua mine’t-Tefâsîr içinde), Beyrut, ts., c. I, 213; Neseî, Ebul-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, (Kitabun Mecmua mine’t-Tefâsîr içinde), Beyrut, ts., c. I, 213; Hâzin, Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübâbu’t-Te’vîl fî Meânî’t-Tenzîl*, (Kitabun Mecmua mine’t-Tefâsîr içinde), Beyrut, ts., c. I, 213; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut, Dâru’l-Fikir, 1995, c. I, cz. II, 143, 144.

²⁹ Bakara, 2/143; Hac, 22/78.

³⁰ Hadîd, 57/25.

³¹ Bkz. Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, c. IV, 221.

³² Şûrâ, 42/17; Rahmân, 55/7.

³³ Nisâ, 4/135.

³⁴ Nisâ, 4/3.

ve hüküm verme konusunda³⁶ adaletten asla vazgeçilmemesi ve hiçbir şekilde zafiyet gösterilmemesi gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Kur'an, din, dil, ırk, cinsiyet, soy-sop, coğrafya, statü farkı gözetilmeksizin insanlar arasında adâletle hüküm verilmesini emretmektedir.³⁷ Kur'an, kin, nefret ve adâvet gibi etkenlerin kesinlikle adaletsizliğe sebebiyet vermemesi konusunda inananları uyarmıştır. Ayrıca inanç, düşünce, ideoloji, mezhep ve meşrep gibi faktörlerin, yargılamayı etkilemesine müsaade etmemiştir. Bu hususta mü'minlere hitaben şöyle buyrulmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ الْآ
تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

"Ey iman edenler! Allah için hakki titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."³⁸

Kur'an, Ka'be'yi tavaf etmek isteyenlere engel olanlara karşı gösterilecek tepkide bile haddin aşılmasını istemiştir.

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَىٰ الْبِرِّ
وَالنَّفْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَىٰ الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakım kimselere beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir."³⁹

Ayete geçen "şeneân" kelimesi, şiddetli öfke, kızgınlık anlamındadır. Buna göre cümlesinin anlamı, "Sizi (daha önceleri) Mescid-i Haram'ı tavaf etmekten alıkoydular diye bir kavme olan şiddetli öfkeniz sizi, onlara karşı haddi aşmaya, taarruz ve tecavüz etmeye, intikam almaya sevk etmesin, sebep olmasın" şeklindedir.⁴⁰

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için yukarıdaki birkaç ayetin nüzül sebeplerinden birini anlatmakta fayda vardır. Zeyd b. Eslem'in anlattığına göre Peygamber (s.a.v) ve ashabının, müşrikler tarafından Hudeybiye'de Mescid-i Haram'ı ziyaretten alıkoyulmaları, onların çok ağırına gitmişti.

³⁵ Nisâ, 4/58; En'âm, 6/152.

³⁶ Nisâ, 4/135.

³⁷ Bkz. Nisâ, 4/58, 135.

³⁸ Mâide, 5/8.

³⁹ Mâide, 5/2.

⁴⁰ Zemahşerî, el-Keşşâf, c. I, 602, 603.

Mekke'nin fethedildiği yıl müşrikler, umre yapmak maksadıyla Ka'be'yi ziyaret etmek istediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v)'in ashabı, onlar bizi Mescid-i Haram'ın ziyaretinden alıkoydukları gibi biz de onları alıkoyalım demeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onlar sizi, Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten men etseler bile siz, bu ziyaretçilerin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmesine engel olmayın, anlamında Mâide Sûresi'nin ikinci ayetini göndermiştir.⁴¹

Hız. Ebû Bekir'in hac ile görevlendirildiği hicri dokuzuncu seneye kadar Arap müşriklerinin hacdan yasaklanmadıkları bilinmektedir. Daha sonra bu umumi ruhsat ve hüküm hicretin dokuzuncu yılında Tevbe Sûresi'nin 17. ve 28. ayetleri ile nesh edilmiştir. Mâide Sûresi ikinci ayetteki hükümler, yalnız Müslüman hacılara mahsus kalmıştır.⁴²

Bu değerlendirilmelerden de anlaşılacağı gibi, Müslümanlar, aşırıktan, haddi aşmaktan, ölçüsüz davranmaktan yasaklanmış, hatta kendilerini Ka'be'yi tavaf etmekten alıkoyanlara bile muvazene ile muamele etmeleri istenmiştir. Kible'nin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harama çevrildiğini anlatan ayetler içerisinde Muhammed (a.s.)'in ümmetinin "vasat ümmet" olarak vasıflandırılması⁴³, onların ibadetler dâhil bütün fiil ve hareketlerinde mutedil bir ümmet olmakla yükümlü olduklarını da ayrıca göstermektedir.

II. Orantılı Güç Kullanmanın Temel Kuralları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an, orantılı, dengeli ve ölçülü hareket etmeyi emretmiş, orantısız güç kullanmayı, ifrat ve tefriti yasaklamıştır. Aynı zamanda bu ilkelerin nasıl pratiğe yansıtılacağını açıklamış ve bununla ilgili temel kuralları ortaya koymuştur.

1- Merhametli Olmak

Kur'an, Allah Teâlâ'nın kullarına karşı çok merhametli ve şefkatli olduğunu bildirir.⁴⁴ Kur'an'da acımak, merhamet etmek ve bağışlamak anlamına gelen "rahime" kökünden türeyen kelimelerin sayısı üç yüz otuz dokuzu bulmaktadır.⁴⁵ Bu durum, "...Rabbiniz merhamet etmeyi kendi zatına

⁴¹ Vâhidî, *Eshâbu'n-Nüzûl*, s. 137-138; ayrıca bkz. Matürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. IV, 137-138.

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. III, 1554-1555.

⁴³ Bakara, 2/143.

⁴⁴ Bakara, 2/207; Âl-i İmrân, 3/30; Tevbe, 9/117; Nahl, 16/7, 47; Hac, 22/65; Nûr, 24/20; Hadid, 57/9; Haşr, 59/10.

⁴⁵ Fuad, Abdulkâki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, s. 304-309.

farz kıldı..."⁴⁶ ayetleri, Kur'an'ın, emir ve yasaklarını rahmet ve merhamet ilkesi üzerine bina ettiğini gösterir.

Allah Teâlâ'nın rahmetinin ne kadar geniş ve engin olduğu şu hadise de göstermektedir. Firavun, Kur'an'ın ifadesiyle azmış⁴⁷, İsrailoğullarına zulmetmiş, baskı uygulamış hatta onların erkek çocuklarını boğazlatmış⁴⁸, onları bölüp parçalamıştır.⁴⁹ Firavun, bu cürümlerle yetinmeyerek ilahlık iddiasında bulunmuş ve kendisini tanrı olarak ilan etmiştir.⁵⁰ Bu kadar suç işlemesine ve başkaldırı eyleminde bulunmasına rağmen, Allah Teâlâ, Hz. Musa ve Hz. Harun'a Firavun'a kavli-i leyinle tebliğ yapmalarını emretmiştir.⁵¹ Tabii ki iki peygambere böyle hareket etmelerinin emredilmesi, sadece Firavun'unun şerrinden emin olmak için değil, bilakis tebliğin temel kuralını onlara öğretmek içindir. Zira Allah Teâlâ onlara, "...Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim, iştir ve görürüm"⁵² garantisini vermiştir.

Bütün âlemlere rahmet olarak gönderilen⁵³ Hz. Peygamber'in, tebliğdeki başarısı, onun merhametine ve yumuşak davranışına bağlanmıştır.⁵⁴ O, canına kastedenlere, dava arkadaşlarını gözleri önünde öldürenlere ve baskı uygulayanlardan intikam almaya kalkışmamış ve onları affetmiştir. Ayrıca Resül-i Ekrem, inkârcıların, Kur'an'a iman etmemesinden dolayı, kendisini paralayacak, mahvedecek ve tüketecek şekilde üzülmüştür⁵⁵ ki, bu onun âlemlere rahmet olarak gönderilmesinin bir tezahürüdür. Hz. Peygamber, bütün uygulamalarında merhamet ilkesini esas almıştır. Öte yandan Hz. Peygamber, Kur'an'ın önerisi ile aralarında antlaşma bulunan, Müslümanlarla din uğrunda savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayı planlamayanlara karşı müsamahalı davranmış⁵⁶, din uğrunda savaşan, onları yurtlarından çıkarmak isteyen ve zulmedenlere karış ise⁵⁷ kararlı, metin, yılgınlık göstermeyen, sert ve güçlü bir cemiyet inşa etmeyi hedeflemiştir. Aşab-ı Kirâm'ı da bu doğrultuda terbiye etmiş, Kur'an'ın

⁴⁶ En'âm, 6/12, 54.

⁴⁷ Bkz. Tâ Hâ, 20/24; Nâziât, 79/17.

⁴⁸ Bkz. Bakara, 2/49; Â'raf, 7/141.

⁴⁹ Bkz. Kasas, 28/4.

⁵⁰ Bkz. Kasas, 28/38; Nâziât, 79/24.

⁵¹ Bkz. Tâ Hâ, 20/41-44.

⁵² Tâ Hâ, 20/46.

⁵³ Bkz. Enbiyâ, 21/107.

⁵⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁵ Kehf, 18/6; Şuarâ, 26/3.

⁵⁶ Bkz. Nisâ, 4/90; Mümtehne, 60/8.

⁵⁷ Mümtehne, 60/9.

beyanı ile kâfirlere karşı çok çetin ve birbirlerine karşı ise merhametli bir toplum yetiştirmeye muvaffak olmuştur.⁵⁸

Kur'an, Mü'minlerin de birbirlerine merhameti tavsiye ettiğini şöyle açıklar:

تُمْ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ
"Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar âhiret mutluluğuna erenlerdir."⁵⁹

Mü'minler, iman ve onun üzerinde sebat etme, masiyetlerden sakınma, taatları yapma ve çeşitli sıkıntılara karşı birbirine sabrı tavsiye ederler. Aynı zamanda fakirlere ve mazlumlara karşı birbirlerine merhameti tavsiye ederler. Münkeri işleyeni, yaptığı kötülükten alıkoymak suretiyle ona karşı merhametli davranmayı birbirlerine tavsiye ederler. Çünkü bütün bunlar, rahmet kavramının şümulüne girmektedir.⁶⁰ Şevkânî (1250/1834), *Birbirine merhameti tavsiye edenler*" cümlesini "Bütün insanlara merhamet etmeyi birbirlerine tavsiye edenler" şeklinde tefsir etmiştir.⁶¹ Beydavî (685/1288), "Allah'ın kullarına merhamet etmeyi birbirlerine tavsiye edenler", ya da "Allah'ın rahmetinin gereklerini birbirlerine tavsiye edenler" anlamında tefsir etmiştir.⁶² Hazin (741/1340) ise, "İnsanlara merhamet etmeyi birbirlerine tavsiye edenler" şeklinde tefsir etmiş ve bunun, Allah'ın emrini ta'zim etmeye ve Allah'ın yaratıklarına şefkatli davranmaya işaret ettiğini söylemiştir.⁶³ Bu yorumlara göre mü'minlerin, bütün insanlara ve yaratıklara karşı merhametli olmayı birbirlerine tavsiye ettikleri anlaşılmaktadır. Bu, Kur'an'ın ve merhamet peygamberinin onlara yüklediği en büyük sorumluluklardan biridir.

2- Misli İle Karşılık Vermek

Kur'an, yapılan iyiliklerin kat kat fazlası ile mükâfatlandırılacağını bildirmiştir. Diğer taraftan işlenen günahların, yapılan kötülük ve olumsuzlukların ise misli (dengi) bir karşılıkla cezalandırılacağını açıklamıştır. Bu durum, Allah Teâlâ'nın kullarına olan bir lütuf ve keremidir. Konunun daha iyi anlaşılması için bazı ayetleri bu konuda örnek verebiliriz.

⁵⁸ Fetih, 48/29.

⁵⁹ Beled, 90/17-18.

⁶⁰ Razi, *Mefâihü'l-Çayb*, c. XXXI, 170.

⁶¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. V, 559.

⁶² Beydavî, *Envârü't-Tenzil*, c. VI, 516.

⁶³ Hâzin, *Lübâbu't-Te'vîl.*, c. VI, 516.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

"Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez."⁶⁴

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا

"Kötü işler yapmış olanlara gelince, bir kötülüğün cezası misliyledir..."⁶⁵

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا

"Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür..."⁶⁶

Âyetlerde geçen "seyyie" genel anlamıyla kötü, çirkin, fena veya kötü fiil, amel veya iş anlamına gelir ve hasene'nin (iyiliğin) zıddıdır.⁶⁷ Âyetler, Allah Teâlâ'nın kullarına son derece merhametli olduğuna işaret etmektedir. Kullarına ihsan sahibi olan Allah, insanların birbirlerine karşı merhametli ve ölçülü olmasını, birbirlerinin hakkına tecavüz etmemelerini, orantısız güç kullanarak haddi aşmamalarını, yapılan kötülöklere karşı misli ile muamele edilmesini istemektedir. Aşağıdaki âyetler bu gerçeği vurgulamaktadır.

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

"Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O hâlde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."⁶⁸

Peygamber (s.a.v), Hicretin altıncı yılında Zilkade ayında umre yapmak maksadıyla Medine'den ashabı ile birlikte yola çıkmıştır. Ancak müşrikler, onun Ka'be'yi tavaf etmesine engel olmuşlardır. Hz. Peygamber, Hudeybiye'de Medine'ye geri dönmek, gelecek yıl yapamadığı umreyi kaza etmek üzere Mekke heyeti ile antlaşma yaptı. Hz. Peygamber ertesi yıl hicretin yedinci yılı Zilkade ayında ashabı ile birlikte, umre kazasını yaptı. Bu ayet, umre kazası hakkında indirilmiştir. Ashab-ı Kirâm, Zilkade ayının, Mekke'nin ve ihramda bulunmanın hürmetine binaen, müşriklere karşı savaşmayı uygun görmüyordu. Beydâvî ve Hâzin bu ayeti şöyle yorumlamışlardır: "Eğer onlar, Mescid-i Haram'ı ziyaretten alıkoymak suretiyle sizin ayınıza hürmetsizlik ederlerse, sizi umrenin kazasını yapmaktan alıkoyarlarsa, siz de aynıyla onlara karşılık verin. Gerekirse zor

⁶⁴ En'âm, 6/160.

⁶⁵ Yûnus, 10/27.

⁶⁶ Mü'min, 40/40

⁶⁷ Bkz. İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüğa*, c. II, 245; Ezherî, *et-Tehzîb*, c. II, 1583; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 521; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 441-442; ayrıca *sâe* ve *seyyie* kavramları ile ilgili ile geniş bilgi için bkz. Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, Hibâş Yayınları, 1984, s. 137-140.

⁶⁸ Bakara, 2/194.

kullanarak oraya girin. Eğer Haram ayında sizinle savaşmaya kalkıştırlarsa, siz de haram ayında onlarla savaşın. Çünkü kısas, eşit bir şekilde davranmak ve misli ile karşılık vermek, failine, misli ile muamele etmek demektir. Diğer taraftan hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir.”⁶⁹ Bu açıklamalar kısaca, “onlar, değerlerinize ve size saygı gösterirlerse sizde onlara aynı ile muamele edin” şeklinde” demektir. Hamdi Yazır’ın belirttiğine göre kısas, takas demektir. Aynı ile olması gerekir. Haram ay da aynı aya takas edilir. Nasıl, düşmanlar, Hudeybiye Sulhu’nun yapıldığı Zilkade ayında Müslümanlara taş ve ok atarak savaşa kalkışmışlar ve haram ayının hürmetini çiğnemişlerse, Müslümanlar da buna aynıyla karşılık vererek Zilkade ayında savaşabilirler.⁷⁰

Hamdi Yazır, bu konuda şu değerlendirmeyi de yapmaktadır: “Her kim size saldırır, hürmet ve masumluğunuzdan bir şey bozarsa, onun size saldırdığı kadar, siz de ona, karşılık olarak saldırınız. Bir tecavüze karşı aynıyla karşılık vermek tecavüz değil, tecavüzün cezasıdır. Misle riâyet edilmeyince, doğrudan bir zarar meydana getirilmiş ve zarara zarar ile karşılık verilmiş olur. Hâlbuki İslam’da “Doğrudan zarar vermek caiz değil, zarara zararlar karşılık vermek de caiz değildir.”⁷¹ Fakat zararı ortadan kaldırmak gerekir. Zarar ise zarurî olarak misli ile takas edilerek ortadan kaldırılabılır. Yoksa diğer bir zarar ortaya atılmış olur.”⁷²

Karşı taraftan gelen saldırıya karşılık verilmeli, onlardan gelen ve gelebilecek zararlara misli ile mukabele edilmelidir. Zira orantısız güç kullanma, aşırı karşılık verme, ölçüsüz mukabelede bulunma bireyleri, kitleleri, hasımları daha da galeyana getirmekte, düşmanlıkları, kin ve nefretleri daha da artırmaktadır.

Hac ibadetinin yerine getirilmesi sırasında ihramlıya geçici olarak bazı yasaklamalar getirilmiştir. Bu yasakları kasten işlemesi halinde ona tatbik edilecek cezanın karşılığının misli ile olmasını Kur’an özenle belirtmektedir. Aşağıdaki ayet bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا
قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ
عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ

⁶⁹ Beydavi, *Envâru't-Tenzil*, c. I, 278; Hâzin, *Lübâbu't-Te'vil*, c. I, 278.

⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, 699.

⁷¹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbni Mâce*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, Ahkâm, 17, Malik b. Enes, *Muvatta*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, Ekziye, 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982, c. V, 327; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, Beyrut, Müessesetü Menâhîli'l-İrfân, ts., c. II, 365.

⁷² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, 698-699.

“Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ’be’ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle keffaret; yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir.”⁷³

Bu âyet, aynı zamanda insanların ibadet haricinde işledikleri hak ihlaline karşılık verilmesi gereken cezanın, misli ile müeyyide uygulanmasının lüzumuna da işaret etmektedir. Zira hakların en büyüğü olan Allah’ın hakkının ihlalinde, misli ile ceza verilmesinin önerilmesi, insanlar arasında meydana gelen hak ihlallerinde de buna özen gösterilmesinin zaruretine işaret etmektedir.

Daha önce değinildiği gibi mü’minler, yeryüzünde hakkı ikâ edip insanlar arasında adaleti gerçekleştirmekle yükümlüdürler. İnsanlığı doru yola davet ederlerken tecavüze uğramaları halinde nasıl karşılık vereceklerini yine Kur’an onlara gayet açık bir şekilde ifade etmiş ve misliyle mukabele etme ilkesini meşru kılmıştır. Ayrıca sabretmenin de hayırlara vesile olacağına dikkat çekerek şöyle buyrulmuştur:

وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ
“Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”⁷⁴

Tirmizî’nin rivâyetine göre, Uhud savaşında Ensardan altmış dört, Muhacirlerden içlerinde Hz. Hamza olduğu halde altı erkek şehit edilmiş ve bunlara müslu uygulanmış yani, organları kesilmiş ve karınları yarılmıştır. Olayın vahametini gören Ensar, “Müşriklerle böyle bir günde tekrar karşılaşır ve zafer elde edersek, onları öldürerek daha fazlasını yapacağız” diyerek yemin etmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ayeti indirmiştir.⁷⁵

Bir Başka nüzûl sebebi de şöyle anlatılır. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre, Uhud savaşında Hz. Peygamber (s.a.v), amcası Hamza (r.a)’ın şehit edildiğini, karnı yarılmış, organları kesilmiş olduğunu görünce derin bir üzüntü duymuş, Kureyş’e karşı zafer elde ettiği takdirde Hz. Hamza’ya karşılık onlardan yetmiş erkeği öldüreceğine yemin etmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, yukarıdaki âyeti indirmiştir.⁷⁶

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber’e ve mü’minlere en acılı günde müşriklere karşı sergiledikleri tavırlara ve onlara ileride gerçekleştirmeyi

⁷³ Mâide, 5/95.

⁷⁴ Nahl, 16/126.

⁷⁵ Tirmizî, Tefsîru Sureti’n-Nahl, 17.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân.*, cz. XIII, c. VII, 131-133; Vâhidî, *Eshâbu’n-Nüzûl.*, s. 210-211.

düşündükleri eylemlere bir ölçü getirilmiş, ancak ayrısı ile mukabele etme yetkisi verilmiştir. Bununla birlikte sabırlı olmalarının daha hayırlı neticeler doğuracağına vurgu yapılmıştır. Hac Sûresi, 60 ve Şûrâ Sûresi 4. ayetlerde saldırıya uğrayanlara misli ile muamele etmeye izin verilmesinin yanı sıra Allah'ın bağışlayanları affedeceğini ve mükâfatlandıracağını vaat etmesi dikkate şayandır.

3- Haddi Aşmamak

Kur'an'da, aşırı gitmek, haddi aşmak, hakka tecavüz etmek, zulmetmek⁷⁷, kavramları i'tidâ kelimesi ile ifade edilmiştir. Haddi aşan, hakka tecavüz eden, aşırı giden kimse de mu'tedî sözcüğü ile zikredilmiştir. Bu kavramlarla kâfirlerin, münafık ve müşriklerin vasfedilmesi yanında, mü'minler de bu konuda ara sıra uyarılmıştır.

Kur'an, haddi aşmayı yasaklamış ve haddi aşanları Allah Teâlâ'nın sevmeyeceğini açıklamıştır.⁷⁸ Ayrıca Kur'an, Allah Teâlâ'nın tayin ettiği sınırları aşanları, bu konuda aşırı gidenleri zalim olarak nitelendirmiştir.⁷⁹ Hatta ibadet ve tâatlarda bile aşırı gidenler uyarılmış ve böyle hareket edenleri Allah'ın sevmeyeceği vurgulanmıştır. Şu ayet bunun en belirleyici örneğidir.

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

"Rabbimize yalvara yakara ve gizlice için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez."⁸⁰

Kur'an, sadece ibadetlerde değil, hayatın bütün alanlarında aşırılığı yasaklamış, sürekli itidali tavsiye etmiştir. Kur'an hayra ve iyiliğe karşı direnç gösterenleri ve engel olmaya teşebbüs edenleri mu'tedî diye vasıflandırmıştır.⁸¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kur'an, i'tidâ ve mutedî kavramlarını hem küfür ve kâfir hem de aşırı günaha dalanlar için kullanmıştır.⁸² Bunun yanında mü'minlerin de aşırı gitmeme hususunda i'tidâ ve mu'tedî kavramları ile dikkatleri çekilmiştir.⁸³

Mu'tedî, i'tidâ fiilinin yaklaşık olarak "kişinin normal haddinin ötesine geçmesi ve bu yüzden de birisine karşı saldırganlık ve haksızlık etmesi"

⁷⁷ İsfehâni, *el-Müfredât.*, s. 554.

⁷⁸ Bakara, 2/190; Mâide, 5/87, A'raf, 7/55.

⁷⁹ Bakara, 2/229; Talâk, 65/1.

⁸⁰ A'raf, 7/55.

⁸¹ Kalem, 68/12.

⁸² Bkz. Yûnus, 10/74; Mutaffifin, 83/12.

⁸³ Bakara, 2/190, 194, 229; Mâide, 5/87; A'raf, 7/55.

anlamına gelen bir sıfat halidir. Bu sözcük ile zulmün, genişçe bir ortak anlam alanına sahip olduklarını görmek zor olmayacaktır. Nitekim birçok mühim konuda, i'tidâ ile zulüm kavramlarının yakın anlam ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir. Zira zulüm, Allah'ın tayin ettiği hudutları tecavüz etmektir⁸⁴ ki, i'tidâ sözcüğü de bazı durumlarda bu anlamda kullanılmaktadır.⁸⁵

4- Affetmek

Kur'an-ı Kerim'in, affetme ve bağışlamaya dair açıkladığı emir, tavsiye ve teşvikler⁸⁶ incelendiğinde, onun temel esaslarının affetme ilkesi üzerine inşa edildiği görülür. Yukarıda belirttiğimiz gibi maktulün velisine önerilen üç haktan birisi affetme ilkesidir.⁸⁷

Kur'an'ın canlı şahidi olan ve en mükemmel ahlâka sahip olan Hz. Peygamber, bütün insanlığa bağışlamanın, erdemin, faziletin ve müsamahanın en önemli ve en üstün insanlık değerleri olduğunu göstermiştir. Çok üzülmüş, yıldırılmaya çalışılmış ve baskıya maruz kalmış, fakat buna rağmen hiçbir kimseyi incitmemeye gayret etmiş hatta düşmanları bile, onun bu üstün meziyetinden alabildiğine istifade etmiştir.

Kur'an, misli ile muamele, dengeli olarak karşılık verme ve cezalandırma kuralının yanı sıra affetme prensibini de öne çıkarmış ve böyle davrananın Allah katında mükâfatsız kalmayacağını önemle vurgulamıştır:

وَجَزَا سَيِّئَةً سَيِّئَةً مِّثْلَهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

*"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez."*⁸⁸

Görüldüğü gibi yukarıdaki ayet, barışı esas almakta, ölçülü ve dengi ceza verme yerine haddi aşanların, orantısız hareket edenlerin zulmetmiş olacağına işaret etmektedir. Ayrıca zalimleri Allah'ın sevmeyeceğini belirtmektedir.

5- Öç (İntikâm) Almak

İntikam sözcüğü; birinden intikam almak, birini azapla cezalandırmak, azapla karşılık vermek, öfkelenmek, hoşlanmamak manalarına gelir.⁸⁹

⁸⁴ Bkz. Bakara, 2/39-40, 65; Mâide, 5/87, 95, 107; A'ra1, 7/163.

⁸⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1991, s. 231.

⁸⁶ Bkz. Bakara, 2/263; Âl-i İmrân, 3/133-134; Nûr, 24/22; Şûrâ, 42/37; Teğâbün, 64/14; Zuhruf, 43/89

⁸⁷ Bakara, 2/178.

⁸⁸ Şûrâ, 42/40.

Öç ve intikam almak, Arapça'da "intikâm" (انتقام) mastarı ile ifade edilir. Kur'an'da "intikam" ve bu kökten türeyen kelimeler, Allah Teâlâ'ya isnat edildiği gibi, insanlara da isnat edilmiştir. Allah Teâlâ'ya isnat edilen yerlerde intikam almak, azapla cezalandırmak, hakkından gelmek, gazaplanmak⁹⁰; insanlara isnat edildiğinde ise, hoşlanmamak, intikam almak, nefret etmek, hınc duymak, öfkelenmek⁹¹ manalarına gelir.

İntikam kelimesi ile eş anlamlı olan bir kelime de "intisâr"(انتصار) sözcüğüdür. Nesere (نصر) kökünden türeyen intisâr sözcüğü, bir başkasından intikam almak, öç almak⁹², kendini savunmak⁹³, yardım istemek, yardımlaşmak ve zafer kazanmak⁹⁴ anlamlarına gelir.

Sabrı ve bağışlamayı temel ilke olarak ele alan Kur'an, intikam almada bile ölçülü davranılmasını ve misli ile karşılık verilmesini öngörmüştür.

وَأِنْ عَاقِبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

"Ey müminler, (düşmandan intikam almak için) eğer bir ceza ile mukabele edecek olursanız, ancak size yapılan azab ve cezanın misli ile yapın (daha fazla ileri gitmeyin). Sabrederseniz (cezaı terk ederseniz) andolsun ki, bu tahammül edenler için daha hayırlıdır."⁹⁵

Uhud Savaşı'nda Hz. Hamza şehit edilmişti. Hz. Peygamber müşriklerin savaş meydanından çekilmesinden sonra kendisini üzen bir manzara ile karşılaştı. Amcası Hamza'ya müsle uygulanmıştı; karnı yarılmış, erkeklik organı, burnu ve kulakları kesilmişti. Hatta Utbe'nin kızı Hind, Hz. Hamza'nın ciğerlerinden bir parça koparmış, çiğneyerek yutmuş ve daha sonra (midesinden) geri çıkarmıştı. Bu durum, Peygamber (s.a.v)'i derinden üzmüştü. Eğer Allah Teâlâ, kendisini muzaffer kılarsa, Hz. Hamza'nın yerine yetmiş kişiyi öldürüp müsle yapacağına and içmişti. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nâzil olmuştur.⁹⁶

Nüzul sebebi ile birlikte ayet incelendiğinde, haklı bir sebeple öç alma sırasında misli ile karşılık verilmesi emredilmiştir. Amcasına reva görülen işkence ve insanlık dışı uygulama karşısında bir beşer olarak Hz. Peygamber'in tepki göstermesi tabii bir davranıştır. Ancak Allah Teâlâ,

⁸⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 1066; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 822; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, c. III, 570; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIV, 272.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/4; Mâide, 5/95; A'raf, 7/136; İbrahim, 14/47; Hicr, 15/79; Rûm, 30/47; Secde, 32/22; Zümer, 39/37; Zuhruf, 43/ 25, 55; Duhân, 44/16.

⁹¹ A'raf, 7/126; Mâide, 5/59; Tevbe, 9/74; Bürûc, 85/8.

⁹² Şûrâ, 42/39, 41; Kamer, 54/10.

⁹³ Şuarâ, 26/227.

⁹⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, 809; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIV, 161; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, c. II, 124.

⁹⁵ Nahl, 16/126.

⁹⁶ Geniş bilgi için bkz.Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 210-212; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, 644-645; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kurân*, cz. X, c. V, 182.

Utbe'nin kızı Hind'in, Hz. Hamza'ya uyguladığı akıl almaz muamelenin, savaş halinde olan kimselere bile uygulanmasını yasaklamış, Hz. Peygamber ve onun zatında mü'minler bu konuda uyarılmıştır. Hatta ayette kendilerine akıl almaz bir şekilde işkence edenlere karşı mü'minlerin sabırla davranmalarının daha hayırlı olacağına önemle işaret edilmiştir. Bütün bunlar, mü'minlerin, savaş zamanlarında bile tutum ve davranışlarında ölçüyü ve itidali esas almalarını öngörmektedir.

Kur'an, yapılan haksız saldırıya karşı misliyle karşılık verilmesini tavsiye etmiştir. Buna karşılık ikinci kez saldırıya uğrayan kimseye, Allah Teâlâ'nın yardım edeceğini bildirmiştir. Bu konuda şöyle buyrulmuştur:

ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيُنْصَرَّتْهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

*"Bu böyle. Bir de kim kendisine verilen eziyetin dengiyle karşılık verir de sonra yine kendisine zulmedilirse, elbette Allah ona yardım eder. Hiç şüphesiz ki Allah çok affedendir, çok bağışlayandır."*⁹⁷

Kur'an, çeşitli âyetlerde bağışlamanın üstünlüğünü açıklamış ve affetmeyi, iman ve takvâ sahiplerinin önemli sıfatlarından biri olarak bildirmiştir.⁹⁸ Buna karşılık yukarıdaki ayette affetmenin, uyulması gereken zorunlu bir emir olmadığı anlaşılmaktadır. Kur'an, zulme uğrayan bir kimseye karşılık verme hakkı tanımıştır. Ancak kötülük edene, ettiği kadarıyla karşılık verilmesine izin verilirken, suç ve ceza dengesinin gözetilmesinin de gerekliliğine işaret edilmiştir.

Söz konusu ayetten önceki ayetlerde Allah yolunda hicret edip sonra öldürülenlerin ya da ölenlerin Allah tarafından rızıklandırılacağına işaret edilmiştir. Daha sonraki ayette (Hac, 60) kendilerine eziyet edilenlerin, dengiyle karşılık vermeleri halinde Allah'ın onlara yardımcı olacağına temas edilmiştir. Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, kendi uğrunda servetini ve her türlü varlığını bırakarak hicret edenlere ve bu esnada haksızlığa uğrayanlara bile, misli ile karşılık vermelerini tavsiye etmiştir. Kur'an, mü'minlerin, saldırıya maruz kaldıklarında ve haklarına tecavüz edildiğinde birbirleriyle yardımlaşmalarını bildirmektedir:

وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ

*"Kendilerine bir saldırı olduğu vakit birbirleriyle yardımlaşırlar."*⁹⁹

Zemahşerî'nin (538/1143) yaptığı yoruma göre mü'minler, Allah Teâlâ'nın kendilerine müsaade ettiği ölçüde intikamlarını alırlar ve bu

⁹⁷ Hac, 22/59.

⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/134.

⁹⁹ Şûrâ, 42/39.

hususta haddi aşmazlar. Onlar, kendilerini zelil, hor ve hakir düşürmeyi istemezler. Aksi takdirde fâsıklar, mü'minlere karşı cüretkâr olurlar. Bu yüzden kendilerini korumak ve ırzlarını muhafaza etmek için Allah'ın tayin ettiği ölçüleri aşmamak kaydıyla mü'minlerin intikam almasına müsaade edilmiş hatta bu durum övülmüştür.¹⁰⁰ Şevkânî'nin belirttiği gibi saldırganlara ve zalimlere tezellül göstermek Allah Teâlâ'nın kendilerine izzet verdiği mü'minlerin¹⁰¹ sıfatlarından değildir. Nasıl öfke anında affetmek faziletse zulüm esnasında intikam almak da fazilettir. Ancak bu intikam, Allah Teâlâ'nın verdiği ruhsata göre haddi aşmayacak ölçüde olmalıdır. Zulme, saldırıya, haksızlığa maruz kaldıktan sonra öç alan kimseye bir vebalin olmayacağı ise şöyle açıklanmıştır:

وَلَمَنْ اتْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ

"Her kim zulme uğradıktan sonra öcünü alırsa artık onlar üzerine (ceza vermek için herhangi bir) yol yoktur."¹⁰²

Ayette açıkça ifade edildiği gibi zulme uğrayanların, zalimlerden intikam almasında bir vebal, bir sorumluluk ve ayıplanacak bir durum yoktur. Asıl sorumluluk, zulmü ilk başlatan ve insanlara kibir ve zorbalıkla haksızlık yapan kimselerindir.¹⁰³

Bu açıklamalara göre mesele değerlendirildiğinde, Kur'an'ın, affetmeyi ilke olarak kabul etmekle birlikte, zulme uğrayanların, haklarına tecavüz edenlerin belirlenen ölçüler dâhilinde intikam almasına müsaade ettiği anlaşılır. Kur'an'ın, yapılan haksızlıklar ve hak ihlalleri neticesinde intikam almada bile, muvazeneyi ve misli ile muameleyi temel esas olarak kabul ettiği görülür. Bu durum, Kur'an'ın, hükümlerinin adâlet esası üzerine inşa edildiğini gösterir.

Şu ayet, Kur'an'ın barışın tesisinde, korunmasında ve sürekliliğinde mü'minlerin engin bir yüreğe, derin bir bağışlama duygusuna ve geniş bir müsamaha ahlakına sahip olmalarının önemine işaret etmektedir:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

"İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir."¹⁰⁴

¹⁰⁰ Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c. III, 229.

¹⁰¹ Münâfikûn, 63/8.

¹⁰² Şûrâ, 42/41.

¹⁰³ Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, c. V, 415; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, c. V, 415; Hazin, *Lübâbü't-Te'vîl*, c. V, 415.

¹⁰⁴ Fussilet, 41/34.

İslam'ın geniş kitlelere ulaşması için dostlukların kuvvetlenmesi ve dostların çoğalması gerekir. Her taraftan düşmanlarla kuşatılan küçük adacıklarda İslam'ı yaşamak ve anlatmak da zordur.

Sonuç

Toplumsal olaylarda, devletlerarası savaşlarda, legal veya illegal örgütlere yönelik güvenlik kuvvetlerinin, militarist güçlerin gösterdiği mukavemetin keyfiyeti ve kemiyeti hep tartışıla gelmiştir. Bu çerçevede aşırı güç kullanma, orantısız müdahale, ölçüsüz karşılık verme gibi kavramlar gündemdeki yerini korumaktadır.

Cezaların, kişinin yaptığı suça, hak ihlaline, bireye ve topluma verdiği zararın ölçüsüne göre olması, Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu bir meseledir. Kur'an'ın, kısas meselesi ile ilgili ortaya koyduğu hükümler, bunun en bariz örneğidir.

Kur'an, hayatın her alanında dengeyi emretmiş, itidali tavsiye etmiş, ifrat ve tefriti yasaklamıştır. Kur'an, aşırılıklardan uzak vasat ümmet olmanın gereğini ve temel dinamiklerini açıklarken, affetmeyi ve adil davranmayı, toplumsal barışın, istikrarın ve huzurun teminatı olarak görmüştür.

Adil davranmak, merhamet düsturu ile hareket etmek, affetme ilkesini davranış haline getirmek, itidal çizgisinden ayrılmamak, ölçülü, mutedil ve dengeli bir yol izlemek, Kur'an'ın temel referansları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an, Hz. Peygamber'in başarısını bu ilkelere göre hareket etmesine bağlamıştır ki, İslam'ın yeryüzüne yayılmasının temelinde de bu gerçekler yatmaktadır.

İslam medeniyeti, en başta adâlet, şefkat, merhamet sütunları üzerine bina edilmiştir. Orantısız güç kullanma, aşırı müdahale, ölçüsüz karşılık verme gibi Kur'an'ın ruhu ile bağdaşmayan uygulamalar, Kur'an'a inananların gündeminde olmamalı ve bu gibi olumsuzluklarla mü'minler tenkit edilmemeli, kınanmamalı ve töhmet altında bırakılmamalıdır.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an'il-Kerim*, İstanbul, Çağrı Yayınları, ts.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, (ö. 1162), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, ts.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982.
- Akalın, Şükrü Haluk ve arkadaşları, *Türkçe Sözlük*, Komisyon, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Beydâvî, Nâsruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (ö. 685/1288), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (Kitabun Mecmuatün mine't-Tefâsîr içinde), Beyrut, ts.
- Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, (tıbki basım), İstanbul, Asitane Yayınları, ts.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 394/1003-1004), *Mu'cemü's-Sihâh*, Beyrut, Daru'l-Marife, 2008.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansikylopedik Lügat*, Ankara, Doğu Matbaası, 1978.
- 54 Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdî'r-Rahman (ö. 255/869), *Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Matürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Tahkîk, Ahmed Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, İstanbul, Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî(282/895-370/980) *Mu'cemü Tehzîbi'l-Lugati*, Tahkîk, Riyaz Zeki Kasım, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim (ö. 741/1340), *Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, (Kitabun Mecmuatün mine't-Tefâsîr içinde), Beyrut, ts.
- İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdî (ö. 321/933), *Cemheratü'l-Luga*, tertib ve tashih, Adil Abdurrahman el-Bedrî, Meşhed/İran, Mecmau'l-Buhûsî'l-İslâmiyye, 984.
- İbnü Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö. 273/886) *Sünenü İbni Mâce*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Kesîr, (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1985.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Manzûr, el-Efrikî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, Darü İhyâüt-türâsî'l-Arabiyyi, 1999.

- İzutsu Toshhihiko, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1991.
- Kandemir, Yaşar, *İslam Ahlakı*, İstanbul, Nesil Yayınları, 1979.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, Hibaş Yayınevi, 1984.
- Kopel, David B., Gallant, Paul and Eisen, Joanne, *İnsanın Meşru Müdafaa Hakkı*, Utah/Amerika, Brigham Young Üniversitesi Hukuk Okulu'nun çıkardığı "BYU Kamu Hukuku Dergisi, 2008, sayı, 22, (J Reuben Clark Hukuk Okulu).
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1995.
- Malik b. Enes (ö. 179/795), *Muvatta*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, Ebul-Berakât Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Kitabun Mecmua mine't-Tefâsir içinde), Beyrut, ts.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (ö. 508/114), *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-dîn*, tahkik ve talik, Claude Salame, Şam, 1993.
- Pazarlı, Osman, *İslam Ahlakı*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1972.
- İsfehânî, Rağîb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, Tahkik, Safvan Adnan Davûdî, Beyrut, Dâru'l-Kalem, 2011.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Ali et-Temîmî (ö. 606/1209), *Et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed eş-Şevkânî (Ö. H. 1250), *Fethu'l-kadîr el-Câmiu beyne Fenneyi'r-rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, Dâru'l-Kitabî'l-Arabiyyi, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerir (ö. 310/992), *Câmiu'l-Beyân fi Tesîri'l-Kur'an*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 1987.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbûrî (ö. 468/1075), *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tahkik, Said Muhammed Ukayyil, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, ts.
- Yazır, Muhammed Hamdi (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1971.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), *el-Keşşâfî an Hakâiki Gavâmidi't-Te'vîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Tenzîl*, Beyrut, Dâru'l-Kitabî'l-Arabiyyi, ts.